
ՀԱՅ-ՍԻՐԻԱԿԱՆ ԱՌԵՎՏՐԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ (1991-2011 թթ.)

ԱՐԱ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

1991թ. անկախացումից հետո Հայաստանի Հանրապետությունը սկսեց օտարերկրյա պետությունների հետ դիվանագիտական հարաբերություններ հաստատելու գործընթացը: Սիրիան առաջին երկրներից էր, որի հետ հաստատվեցին նման հարաբերություններ: 1992թ. մարտի 30-ին Հայաստանի Հանրապետության և Սիրիայի Արաբական Հանրապետության միջև երևանում ստորագրվեցին երեք համաձայնագրեր, որոնց թվում էր նաև առևտրատնտեսական համագործակցության վերաբերյալ փաստաթուղթը¹: Հայ-սիրիական հարաբերությունները ունեն բավական խոր արմատներ: Դրանք թե՛ քաղաքական, թե՛ առևտրատնտեսական, թե՛ մշակութային առումով սկսվում են մեր թվարկությունից առաջ և հասնում մինչև մեր օրերը: Սիրիայում գոյություն ունի բավականին սովոր հայկական համայնք, որը ակտիվորեն ներգրավված է այդ երկրի տնտեսության մեջ: Պետք է նշել, որ դեռևս անկախությանը նախորդող երեք տարիներին բավական մեծ ակտիվություն էր նկատվում զբոսաշրջության և մանր առևտրի ասպարեզում, որը հիմնականում իրականացնում էին անհատ քաղաքացիները, բնականաբար ոչ մեծ ծավալով: ԵՎ թվում էր, թե ՀՀ անկախացումից ու Սիրիայի հետ միջպետական հարաբերություններ հաստատվելուց հետո այս երկրների միջև ապրանքաշրջանառությունը պետք է կտրուկ մեծանար:

1992 թ. ապրիլին ՀՀ նախագահ Լևոն Տեր-Պետրոսյանի Սիրիա կատարած պաշտոնական այցից հետո Հայաստանի և այս երկրի միջև հաստատվեցին բարեկամական սերտ հարաբերություններ: Դրա դրսևորումներից էր Հայաստանի Հանրապետության և Սիրիայի Արաբական Հանրապետության արդյունաբերության նախարարությունների միջև կնքված առևտրական, տնտեսական և գիտատեխնիկական համագործակցության մասին համաձայնագիրը, որը ստորագրվեց 1992 թ. հունիսի 16-ին Դամասկոսում²: Պայմանագիրը նախատեսում էր առևտրատնտեսական կապերի սերտացում և պետական մակարդակով մշակում: Համաձայնագիրը կողմերին պարտավորեցնում էր անհրաժեշտ ջանքեր գործադրել արդյունաբերության նախարարություններին ենթակա հաստատությունների միջև գիտական և տեխնիկական համագործակցության զարգացման և համակարգման աշխատանքների խթանման համար: Սիրիայի մայրաքաղաքում բանակցություններն ավարտելուց հետո հայկական պատվիրակությունը այցելել է Սիրիայի տնտեսական մայրաքաղաք Հալեպ, որտեղ ծանոթացել է տեղի տնտեսական համակարգին և այցելել քաղաքի

¹ Տե՛ս «Երեկոյան Երևան» օրաթերթ, 31.03.1992 թ.:

² Տե՛ս «Յառաջ» օրաթերթ, Փարիզ, 30.07.1992 թ.:

արդյունաբերական կարևոր կենտրոններ: Պատվիրակությունը հանդիպումներ է ունեցել նահանգի ղեկավարության ու տեղի հայ համայնքի հետ, որոնց ընթացքում ներկայացվել է Հայաստանի գիտատնտեսական կառույցների իրավիճակը: Այս այցելության արդյունքներից կարելի է եզրակացնել, որ աստիճանաբար փորձ էր արվում ձևավորելու իրավապայմանագրային դաշտ, որի հիման վրա պետք է իրականացվեր հարաբերությունների զարգացումը այս ոլորտում:

1993 թ. օգոստոսին Դամասկոսում տեղի ունեցավ միջազգային արդյունաբերական ցուցահանդես, որին մասնակցեց ՀՀ պատվիրակությունը արդյունաբերության նախարարի գլխավորությամբ³: ՀՀ ցուցահանդեսին ներկայացված էր առանձին տաղավարով, ուր այցելեց նաև Սիրիայի վարչապետը: Տաղավարում իրենց արտադրանքն էին ներկայացրել ՀՀ 10-ից ավելի ձեռնարկություններ: ՀՀ արդյունաբերության նախարարի տեղեկացմամբ ՀՀ և Սիրիայի տնտեսությունների կառուցվածքը այնպիսին էր, որ նրանք կարող էին հաջողությամբ լրացնել միմյանց: Սակայն տվյալ ժամանակահատվածում լիարժեք համագործակցության համար կային բավականին լուրջ խոչընդոտներ: Մասնավորապես չէին մշակված համագործակցության մեխանիզմներ, չկային համապատասխան ենթակառուցվածքներ՝ բանկային համակարգ, տրանսպորտ, կապ և այլն: Այդ իսկ պատճառով հանդիպումների ընթացքում ձեռք բերվեցին մի շարք նախնական պայմանավորվածություններ դրանց ստեղծման ուղղությամբ: Որոշեցին սիրիական կողմի մասնակցությամբ նմանատիպ միջոցառումներ անցկացնել նաև Երևանում: Թե՛ մեկ և թե՛ մյուս երկրում պետք է ստեղծվեին առևտրական ներկայացուցչություններ:

1995 թ. մարտին Դամասկոսում Հայաստանի և Սիրիայի կառավարությունների միջև ստորագրվեց ցամաքային փոխադրումների մասին միջազգային համաձայնագիր⁴, որով նախատեսվում էր լայն համագործակցություն տրանսպորտի ու հաղորդակցության ասպարեզներում, կանոնավորվում ու հեշտացվում էին բեռների և ուղևորների փոխադրման հետ կապված հարցերը, ինչպես նաև տարանցիկ փոխադրումները միմյանց տարածքով: Համաձայնագիրը ստորագրել էին երկու երկրների տրանսպորտի ու հաղորդակցության նախարարները: Այս համաձայնագրով ևս կարևոր քայլ կատարվեց երկու երկրների միջև առևտրատնտեսական համագործակցության ընդլայնման և ակտիվացման ուղղությամբ:

1995 թ. ապրիլի 29-ին ՀՀ վարչապետ Հրանտ Բազրատյանի գլխավորած կառավարական պատվիրակությունը ժամանեց Սիրիա: Այցելության ընթացքում ՀՀ վարչապետը հանդիպումներ ունեցավ Սիրիայի վարչապետի, փոխնախագահի ու նախագահի հետ, որոնց ընթացքում ձեռք բերվեցին համապատասխան պայմանավորվածություններ, ստորագրվեց չորս փաստաթուղթ⁵՝ գիտատեխնիկական ու տնտեսական համագործակցության, կրկնակի հարկումը բացառելու, ներքին գործերի նախարարությունների միջև համագործակցության, օդային հաղորդակցության համաձայ-

³ Տե՛ս ՀՀ ԱԳՆ, ՊՂԱ, գ. 248, էջ 187:

⁴ Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետություն» օրաթերթ, 18.03.1995 թ.:

⁵ Տե՛ս ՀՀ ԱԳՆ, ՊՂԱ, գ. 249, էջ 19:

նագրեր: Այցելության ընթացքում ստորագրվեց նաև երկու վարչապետների հանդիպման արձանագրություն, որտեղ նշված էր երկկողմ միջկառավարական հանձնաժողով ստեղծելու մասին: Այդ հանձնաժողովը պետք է համակարգեր երկու երկրների առևտրատնտեսական հարաբերությունները, ղեկավարեր դրանք, ուսումնասիրեր զարգացման հնարավորությունները, դյուրացներ երկուստեք հետաքրքրություն ներկայացնող տեղեկատվության փոխանակումը: Հանձնաժողովը տարին մեկ կամ երկու անգամ նիստեր գումարելով՝ քննարկելու էր երկուստեք հետաքրքրություն ներկայացնող հարցեր: Վարչապետի այցելության ընթացքում ստորագրված փաստաթղթերը և ձեռք բերված պայմանավորվածությունները ցույց տվեցին, որ երկու երկրները բավականին լուրջ էին տրամադրված առևտրատնտեսական հարաբերությունների զարգացման գործում ու հետևողականորեն փորձում էին ստեղծել այն իրավապայմանագրային դաշտը, որի շրջանակներում պետք է ընթանար համագործակցությունը:

Հայ-սիրիական հարաբերությունների հեռանկարը տնտեսության բնագավառում ճիշտ հասկանալու համար հարկ է համառոտակի ներկայացնել երկու երկրների տնտեսական հնարավորությունները և նրանց միջև առկա հարաբերությունները, քանզի անհնար է պատկերացնել համագործակցություն առանց փոխադարձ շահերի և տնտեսությունների համապատասխանության՝ սկսած ընդերքից և օգտակար հանածոներից, վերջացրած տնտեսական կառուցվածքով: Ուսումնասիրելով այս ամենը՝ հանգում ենք այն եզրակացության, որ երկու պետությունները կարող են լրացնել իրար, քանի որ հունքային պաշարների առումով, օրինակ, Սիրիան ուներ նավթ, գազ, ֆոսֆատներ, բամբակ, սակայն չուներ գունավոր մետաղներ և երկաթ: ՀՀ-ն Սիրիայի համեմատ ուներ ավելի զարգացած ծանր արդյունաբերություն, իսկ Սիրիան՝ լավ զարգացած թեթև արդյունաբերություն: Սիրիան կարող էր Հայաստանի համար դառնալ քիմիական, էլեկտրոնային, էլեկտրական և ծանր արդյունաբերական ապրանքների սպառման շուկա: Հայաստանը քաղաքական և տնտեսական ճկուն ուղղություն որդեգրելու դեպքում կարող էր աշխուժացնել իր տարանցիկ դերը արաբական երկրների, Միջին Ասիայի և ԱՊՀ երկրների միջև, ինչը նկատելիորեն կբարձրացներ տարածաշրջանում Հայաստանի թե՛ տնտեսական, թե՛ քաղաքական կշիռը: Այս ամենը, իհարկե, շատ ավելի իրատեսական կարող էր դառնալ Հայաստան-Թուրքիա սահմանի բացումից հետո մանավանդ գոյություն ունեցող երկաթգծի առկայության պայմաններում: Միևնույն ժամանակ պետք է նշել, որ, այս ամենով հանդերձ, կային որոշակի բարդություններ. սիրիական տնտեսությունը կառուցված էր սոցիալիստական սկզբունքների վրա, և նոր-նոր դանդաղ ու զգուշորեն փորձեր էր կատարում այն բարեփոխելու, իսկ ՀՀ տնտեսությունը արդեն անցումային փուլում էր:

1995 թ. հունիսի 8-ին Դամասկոսում ստորագրվեց հայ-սիրիական համագործակցության պայմանագիր պարենի բնագավառում⁶, որը նախատեսում էր ապրանքափոխանակություն երկու երկրների միջև և կոչված էր նպաստելու երկու երկրների հարաբերությունների հետագա զարգացմանը:

Սիրիան, փաստորեն, անկախ Հայաստանի հայտնաբերած առաջին

⁶ Տե՛ս «Ազգ» օրաթերթ, 10.06.1995թ.:

շուկաներից էր, ուստի 1990-ականների առաջին կեսին Հալեպը հայ առևտրականների գլխավոր հանգրվաններից էր, որտեղից ներմուծվում էին տարբեր ապրանքատեսակներ, ի մասնավորի՝ մանածագործական իրեր և կոշիկեղեն, որոնց առկայությունը հայկական շուկայում բարձրացնում էր մրցակցությունը՝ իջեցնելով գինը: Սակայն պետք է նշել, որ տվյալ ժամանակահատվածում հայ-սիրիական առևտրատնտեսական հարաբերությունները հիմնականում ճանաչողական բնույթի էին: Ըստ այդմ դժվար էր տվյալ ժամանակահատվածում երկու բարեկամ երկրների հարաբերություններն անվանել գործընկերային, քանի որ երկկողմ առևտրային հարաբերություններն իրականացվում էին ոչ թե միջպետական, այլ տարերային եղանակով:

1998 թ. դեկտեմբերին Երևանում կայացավ հայ-սիրիական միջկառավարական հանձնաժողովի առաջին նիստը⁷, որի ընթացքում ձեռք բերվեցին տնտեսության ոլորտին վերաբերող մի շարք պայմանավորվածություններ, որոնք պետք է նպաստեին երկու երկրների ապրանքաշրջանառության մեծացմանը և այդ ոլորտում հարաբերությունների զարգացմանը: Կարևորում ենք երկու երկրներում առևտրաարդյունաբերական ցուցահանդեսների կազմակերպման ու անցկացման, ինչպես նաև տեղերերին փոխադարձ մասնակցության պայմանավորվածությունները, որոնք էլ ավելի կընդլայնեին փոխշահավետ համագործակցության շրջանակները և շահագրգռությունը: Սակայն ձեռք բերված պայմանավորվածությունները ցանկալի արդյունք չտվեցին, և մինչև մյուս նիստի անցկացումը շոշափելի նվաճումներ չգրանցվեցին: Ավելին, նիստին հաջորդող երկու տարիներին ապրանքաշրջանառությունը երկու երկրների միջև անկում ապրեց: Այս ամենը իհարկե ուներ իր պատճառները: Ըստ Հայաստանի պետական վիճակագրական ծառայության տվյալների՝ 1995-1996 թվականներից հետո, երբ կողմերի միջև ապրանքափոխանակությունը ցածր էր, ինչի պատճառը, մեր կարծիքով, այն էր, որ կողմերը դեռևս փորձում էին ծանոթանալ մեկը մյուսի արտադրած և արտահանման համար նպատակահարմար ապրանքատեսակներին, 1997 թ. ապրանքաշրջանառությունը աննախադեպ աճեց⁸: Սիրիայից կատարվող ներմուծումը նախորդ տարվա համեմատությամբ 12 անգամ ավելացել էր, իսկ դեպի Սիրիա արտահանումը՝ 13 անգամ: 1998 թվականին ևս ապրանքաշրջանառության ծավալը բավական բարձր էր, թեև նախորդ տարվա համեմատությամբ փոքր-ինչ թուլացել էր: 1997-98 թթ. ժամանակահատվածում արտահանման ծավալի աճը մեծ մասամբ պայմանավորված էր Հայաստանից Սիրիա սարքեր ու ապարատներ արտահանելով: Ինչ վերաբերում է ներմուծման աճին, ապա դա գերազանցապես ապահովվեց Սիրիայից ներկրված մանածագործական իրերի, կահույքի, կոշիկեղենի և կենդանական ծագման մթերքների հաշվին: Սակայն 1999 թ. կողմերի միջև ապրանքափոխանակման աննախադեպ անկում արձանագրվեց⁹, որը պահպանվեց հաջորդ տարի ևս: Այն մեծապես ազդեց Հայաստանի արտահանման վրա, որը կազմեց նախորդ տարվա ցուցանիշի ընդամենը 8,6 տոկոսը: Ներմուծման ծավալը նախորդ տարվա հա-

⁷ Տե՛ս «Республика Армения», 11.12.1998, «Голос Армении», 17.05.2001:

⁸ Տե՛ս Վ. Զիջիյան, Հայաստանը և Միջին Արևելքը. Տնտեսական համագործակցության հեռանկարներ Սիրիայի և Լիբանանի հետ, Եր., 2001, էջ 81:

⁹ Տե՛ս նույն տեղը:

մենատ նվազեց 45 տոկոսով: Արտահանման նվազումը բացատրում ենք Հայաստանից սարքերի ու ապարատների (հաստոցներ, էլեկտրասարքավորումներ ու քիմիական ապարատներ) արտահանման նվազմամբ, որի պատճառը արտադրական հնարավորությունների կրճատումն էր, իսկ ներմուծման նվազումը՝ հիմնականում Սիրիայից ներմուծված ապրանքատեսակների՝ տեղական և այլ աղբյուրներով փոխարինելու հանգամանքը:

Հայ-սիրիական միջկառավարական հանձնաժողովի երկրորդ նիստը տեղի ունեցավ Դամասկոսում 2001 թ. մայիսի 7-11-ը¹⁰. հայկական պատվիրակությունը ղեկավարում էր արտադրական ենթակառուցվածքները համակարգող նախարար Դավիթ Ջադոյանը, որը միաժամանակ հանձնաժողովի համանախագահն էր: Երկու երկրների միջկառավարական հանձնաժողովի նիստերի միջև այսքան մեծ ընդմիջումը, կարծում ենք, պայմանավորված էր տվյալ ժամանակահատվածում Հայաստանում ու Սիրիայում կառավարությունների փոփոխությամբ¹¹: Հայկական կողմի համանախագահը և պատվիրակության անդամները հանդիպումներ են ունեցել Սիրիայի վարչապետի ու նախարարների հետ: Նիստի ընթացքում կողմերը ստորագրել են հուշագիր, որը ներառում էր երկու երկրների համագործակցության ոլորտները: Ձեռք են բերվել մի շարք պայմանավորվածություններ, որոնցից էր բամբակի ու մանվածքի գնումը Սիրիայից: Առաջարկվել էր Հայաստանում ստեղծել թեթև արդյունաբերության համատեղ ձեռնարկություն, ինչը բավական արդյունավետ կարող էր լինել, քանի որ արտադրանքը արտահանվելու էր Ռուսաստան, որի հետ Հայաստանը ուներ հարկային արտոնություններ: Արժանահիշատակ քայլ էր նաև առևտրաարդյունաբերական պալատների փոխհամաձայնությունը՝ ստեղծել գործարարների 12-ական ներկայացուցչից բաղկացած համատեղ խորհուրդ, որը պետք է նիստեր գումարեր տարին 2 անգամ: Պայմանագիր կնքվեց նաև Սիրիայի տուրիզմի նախարարության հետ: Հայաստանի և Սիրիայի բնապահպանության նախարարությունների միջև համաձայնագիր կնքվեց գիտատեխնիկական համագործակցության վերաբերյալ: Կարևոր պայմանավորվածություններ ձեռք բերվեցին էներգետիկ ոլորտում: Հայկական կողմը պետք է հնարավորություն ստանար մասնակցելու էներգետիկ ձեռնարկություններում էլեկտրական սարքավորումների վերանորոգման մրցույթներին (Սիրիայում դրանք հիմնականում խորհրդային, այդ թվում նաև հայկական արտադրության էին), իսկ սիրիացի մասնագետները ներգրավվելու էին Հայաստանում այլընտրանքային էներգիայի աղբյուրների զարգացման ծրագրերին: Պատվիրակության ղեկավարի կարծիքով երկու երկրների միջև եղած ապրանքաշրջանառությունը կարող էր աճել երեք անգամ:

2001 թ. սեպտեմբերին Սիրիա այցելեց Հայաստանի Հանրապետության խորհրդարանական պատվիրակությունը¹², որի ընթացքում ազգային ժողովի նախագահ Ա. Խաչատրյանը հանդիպեց Սիրիայի նախագահ Բա-

¹⁰ Տե՛ս «Ավանգարդ» շաբաթաթերթ, 23-29.05.2001թ., «Голос Армении», 17.05.2001:

¹¹ Տե՛ս **Ռ. Կարապետյան**, Սիրիայի տեղն ու դերը արաբ-իսրայելական հակամարտությունում (1946-2000), Կահիրե, 2008, էջ 281, **Ս. Մանուկյան**, Բաշար ալ Ասադի առաջին չորս տարիներին Սիրիայում հասարակական և քաղաքական որոշ տեղաշարժերի մասին (2000-2004 թթ.), «Մերձավոր ու Միջին Արևելքի երկրներ ու ժողովուրդներ», հ. 23, Եր., 2004, էջ 204-212, <http://hy.wikipedia.org>:

¹² www.mfa.am, 01.02.2011 թ., «Голос Армении», 12.03.2002:

շար ալ Ասադի հետ, որի ժամանակ քննարկվող ամենակարևոր հարցերից մեկը Թուրքիայի տարածքով հայկական ապրանքների արտահանումն էր Սիրիա: Ինչպես գիտենք, թուրք-սիրիական հարաբերությունները Բաշար Ասադի նախագահության հենց սկզբից նկատելիորեն բարելավվել էին¹³: Նրա կառավարման առաջին երկու տարիներին ապրանքաշրջանառությունը երկու երկրների միջև համարյա կրկնապատկվել էր՝ 600 միլիոնից հասնելով 1 միլիարդ դոլարի¹⁴, ստեղծվել էին բազմաթիվ համատեղ ձեռնարկություններ և այլն: Սիրիայի նախագահը պատրաստակամություն էր հայտնել օգտագործելու թուրք-սիրիական ջերմ հարաբերությունները տվյալ խնդրի կարգավորման հարցում: Այս հանդիպումը կարելի է շատ կարևոր համարել, քանզի հայ-սիրիական առևտրատնտեսական համագործակցության զարգացման գլխավոր խոչնդոտներից մեկը մշտապես եղել է հենց ցամաքային ճանապարհների բացակայությունը:

Չնայած բազմաթիվ և բազմապիսի այցելություններին ու հանդիպումներին, ստորագրված փաստաթղթերին, ձեռք բերված պայմանավորվածություններին, ստեղծված միջկառավարական հանձնաժողովին, այնուամենայնիվ հայ-սիրիական հարաբերությունների առևտրատնտեսական ոլորտը նկատելի տեղաշարժեր չէր արձանագրում: Այս մասին իր մտահոգությունն էր հայտնում նաև ՀՀ-ում Սիրիայի Արաբական Հանրապետության ներկայացուցչության ղեկավար, գործերի ժամանակավոր հավատարմատար Ֆայեզ Աբսին՝ նշելով, որ ունենալով հսկայական ներուժ՝ համագործակցությունը այս ոլորտում չի հասնում ցանկալի մակարդակի¹⁵: Նրա բացատրությամբ դա պայմանավորված էր ակտիվության պակասով՝ հաշվի առնելով, իհարկե, օբյեկտիվ պատճառները: Հավատարմատարի կարծիքով, միջկառավարական հանձնաժողովի գործունեությունը ևս պատշաճ մակարդակի վրա չէր: Եվ որպեսզի խթանվեր նրա գործունեությունը, պետք էր ներգրավել ավելի շատ նախարարություններ ու վարչություններ: Սիրիացի դիվանագետի հետ համաձայնվելով՝ սակայն, կարծում ենք, որ այս ամենի հետ մեկտեղ պետք է հետևողական աշխատանք տարվեր այդ ուղղությամբ, որպեսզի իրականացվեին երկու երկրների միջև ստորագրված պայմանագրերը և տնտեսության ոլորտում համագործակցությունը բարձրացվեր պատշաճ մակարդակի:

Համաձայն երկու կառավարությունների միջև ստորագրված «Առևտրատնտեսական և գիտատեխնիկական համագործակցության մասին» համաձայնագրի՝ 2004 թ. օգոստոսի 3-6-ը Երևանում կայացավ հայ-սիրիական միջկառավարական տնտեսական համատեղ հանձնաժողովի երրորդ նիստը¹⁶: Սիրիական կողմից հանձնաժողովի համանախագահ, Սիրիայի տնտեսության և առևտրի նախարար Ղասան ալ Ռիֆային այցելության ընթացքում հանդիպումներ ունեցավ ՀՀ Ազգային ժողովի նախագահի, ՀՀ

¹³ Տե՛ս Ռ. Կարապետյան, Նոր զարգացումներ թուրք-սիրիական հարաբերություններում «Թուրքագիտական և օսմանագիտական հետազոտություններ», հ. 2, Եր., 2003, էջ 59:

¹⁴ Տե՛ս Ռ. Կարապետյան, Արաբական երկրների նոր և նորագույն պատմություն, Եր., 2003, էջ 285:

¹⁵ Տե՛ս «Վարկանիշ» ամսագիր, № 4 (8), դեկտեմբեր, 2002 թ.:

¹⁶ Տե՛ս ՀՀ ԱԳՆ, ՊՂԱ, գ. 100, էջ 41:

վարչապետի, ՀՀ ԱԳՆ նախարարի և այլ պաշտոնատար անձանց հետ: Հանդիպումների ընթացքում գոհունակություն հայտնվեց գիտության, կրթության և մշակույթի բնագավառներում համագործակցության մակարդակից՝ ընդգծելով նախապես ստորագրված միջպետական համաձայնագրերի գործունեության ընթացքը, սակայն միաժամանակ նշվեց, որ տնտեսական հարաբերությունները հեռու են գոհացուցիչ լինելուց: Հայ-սիրիական միջկառավարական հանձնաժողովի երրորդ նիստի ընթացքում ևս ստորագրվեցին մի շարք համաձայնագրեր, որոնցից են եկամուտների և գույքի կրկնակի հարկումը բացառելու վերաբերյալ համաձայնագիրը, զբոսաշրջության բնագավառում համագործակցության գործնական ծրագիրը, հեռահաղորդակցության ու տեղեկատվական ծառայությունների բնագավառում համագործակցության համաձայնագիրը և այլն: Նշվեց նաև, որ ընթացիկ առևտրի ծավալները չեն արտացոլում երկու երկրների առկա ներուժը, ուստի անհրաժեշտ է առևտրային հարաբերություններում ապահովել առավել դրական հաշվեկշիռ, քանի որ նախորդ նիստից հետո ընկած ժամանակահատվածում երկու երկրների միջև առևտրային փոխանակման ծավալները չէին աճել: Նիստի ընթացքում քննարկվեցին առևտրի և ներդրումների, արդյունաբերության, տրանսպորտի, նավթի և ընդերքի, բնապահպանության, էներգետիկայի, գյուղատնտեսության, զբոսաշրջության, տեղեկատվության և այլ բնագավառների վերաբերող հարցեր: Մասնավորապես խրախուսվում էր համատեղ ձեռնարկությունների ստեղծումը, որոնց արտադրանքը կարող էր սպառվել ԱՊՀ և Սիրիային հարևան արաբական երկրների շուկաներում:

Հայաստանի ազգային վիճակագրական ծառայության տվյալներով 2005 թ. ՀՀ և Սիրիայի միջև ապրանքաշրջանառությունը կազմել է մոտ 2.8 մլն դոլլար, որից արտահանումը Հայաստանից՝ 469,9 հազար, իսկ ներմուծումը՝ մոտ 2.3 մլն¹⁷: Համեմատության համար նշենք, որ 1999 թ. մինչև 2006 թ. ընկած ժամանակահատվածում ապրանքաշրջանառությունը երկու երկրների միջև շոշափելի փոփոխություններ չի արձանագրել: Բացառություն էր թերևս 2001 թ., երբ գերազանցապես ներմուծման հաշվին արձանագրվել է նշված ցուցանիշից համարյա երկու անգամ ավելի բարձր արդյունք: Հայաստանից Սիրիա հիմնականում արտահանվում էր կաուչուկ, ռետինե իրեր, թանկարժեք, կիսաթանկարժեք քարեր և սարքավորումներ, իսկ Սիրիայից Հայաստան էր ներկրվում միրգ, բանջարեղեն, տնկիներ, դեղագործական արտադրանք, կոշիկեղեն, հագուստ և այլն:

2007 թ. հունվարին Հայաստանի և Սիրիայի առևտրաարդյունաբերական պալատների միջև երևանում ստորագրվեցին մի շարք փաստաթղթեր, որոնք ուղղված էին երկու երկրների գործարար շփումների ակտիվացմանը¹⁸. մասնավորապես ստորագրվեցին երկկողմանի համաձայնագիր համագործակցության վերաբերյալ, համաձայնագիր հայ-սիրիական գործարարների խորհրդի կազմավորման վերաբերյալ և փոխըմբռնման հուշագիր: Կողմերը պայմանավորվել էին կազմակերպել երկկողմանի ցուցահանդեսներ Հայաստանում և Սիրիայում արտադրվող ապրանքներին

¹⁷ <http://www.armstat.am>

¹⁸ Տե՛ս «Республика Армения», 19.01.2007:

ծանոթացնելու նպատակով: Միաժամանակ սիրիացի գործարարները երևանում գտնվելու քառօրյա ժամանակահատվածում հանդիպել են հայաստանյան գործընկերների հետ, իրականացրել փորձի փոխանակում: Քննարկվել են Հայաստանում թեթև արդյունաբերական համատեղ ձեռնարկությունների ստեղծման հնարավորությունները: Հայաստանի ու Սիրիայի առևտրական կազմակերպությունների և ընկերությունների միջև հաստատված կապերը և գործարար շփումները ապագայում կարող էին շատ օգտակար լինել:

2008 թվականի դեկտեմբերի 4-7-ը Հալեպում տեղի ունեցավ հայկական ապրանքների ցուցահանդես, որին մասնակցում էր Հայաստանի առևտրաարդյունաբերական պալատի պատվիրակությունը: Այն բաղկացած էր հայաստանյան 35 ընկերությունների և կազմակերպությունների շուրջ 50 ղեկավարներից ու ներկայացուցիչներից¹⁹: Ցուցահանդեսը կազմակերպվել էին Հայաստանի և Հալեպի առևտրաարդյունաբերական պալատները: Միջոցառումը անցել էր հաջողությամբ, ուստի կողմերը պայմանավորվել էին համագործակցությունը խորացնելու նպատակով հետագայում ևս անցկացնել նմանատիպ ցուցահանդեսներ:

2009 թ. հունիսի 17-ին նախագահ Սերժ Սարգսյանի հրավերով երկօրյա պաշտոնական այցով Հայաստան ժամանեց ՍԱՀ նախագահ Բաշար Ասադը²⁰: Այցը կարելի է պատմական համարել, քանզի Հայաստանի անկախացումից հետո սա նման կարգի առաջին բարձրաստիճան այցելությունն էր Սիրիայից: Սիրիայի նախագահին ուղեկցող պատվիրակությունը բավական ներկայացուցչական էր՝ նախարարներ, ձեռներեցներ: Նկատի ունենալով նախագահին ուղեկցող առևտրականների ու արդյունաբերողների մեծաքանակ պատվիրակությունը՝ կարելի է ասել, որ Դամասկոսը պատրաստվում էր առավել խորացնելու տնտեսական հարաբերությունները երևանի հետ: Այցի ընթացքում երկու երկրների միջև ստորագրվեցին միջկառավարական ու միջգերատեսչական փաստաթղթեր, որոնցից կարելի է առանձնացնել ներդրումների խրախուսման ու պաշտպանության մասին համաձայնագիրը²¹, որը առևտրատնտեսական համագործակցությանը նպաստող առանցքային փաստաթուղթ էր: Սիրիայում մեծ գոհունակությամբ էին արձագանքել հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորմանը վերաբերող քայլերին: Նկատի ունենալով այն սերտ հարաբերությունները, որ վերջին տարիներին գոյություն ունեին Հայաստանի և Սիրիայի, ինչպես նաև Սիրիայի ու Թուրքիայի միջև²², Բաշար Ասադը առաջարկել էր իր երկրի աջակցությունը հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորման գործում: 2010 թ. տվյալներով Թուրքիայի ու Սիրիայի ապրանքաշրջանառությունը կազմում էր մոտ 2,5 միլիարդ դոլար²³, ինչը համատեղ բազմաթիվ ծրագրերի, Սիրիայի տնտեսությունում՝ մասնավոր-

¹⁹ Տե՛ս «Деловой экспресс», 19.12.2008:

²⁰ Տե՛ս www.mfa.am, 01.02.2011 թ.:

²¹ Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետություն» օրաթերթ, 19.06.2009 թ.:

²² Տե՛ս **Ռ. Կարապետյան**, Արաբական երկրների նոր և նորագույն պատմություն, էջ 277-288:

²³ Տե՛ս **Գ. Ղարիբջանյան**, Հաֆեզ ալ Ասադը և ուղղիչ շարժումը Սիրիայում, Եր., 2012, էջ 195:

րապես սահմանամերձ Հալեպի նահանգում թուրքական խոշոր ներդրումների, մուտքի արտոնագրային ռեժիմի փոխադարձ բացակայության և նմանատիպ այլ գործողությունների արդյունք էր: Այդ հարաբերությունների կարգավորումը և սահմանի հնարավոր բացումը կարող էին լուրջ խթան հանդիսանալ հայ-սիրիական առևտրատնտեսական հարաբերությունների զարգացման գործում: Սիրիայի նախագահի այցելության ընթացքում կառավարության ընդունելությունների տանը տեղի ունեցավ հայ-սիրիական գործարար համաժողով երկու երկրների նախագահների մասնակցությամբ²⁴: Համաժողովի ընթացքում նշվեց, որ Հայաստանն ու Սիրիան ունեն ջերմ բարեկամական հարաբերություններ, սակայն երկու երկրների տնտեսական հարաբերությունները հեռու են գոհացուցիչ լինելուց: Այդ իսկ պատճառով առաջարկվեց լուրջ աշխատանք տանել տնտեսական հարաբերությունները քաղաքական հարաբերությունների մակարդակին հասցնելու համար: Սիրիայի նախագահի կարծիքով, ցամաքային կապի բացակայությունը բացասաբար էր ազդում երկկողմ հարաբերությունների զարգացման վրա: Հայ-թուրքական հարաբերությունների բարելավումից կշահեին թե՛ Հայաստանը, թե՛ Թուրքիան, թե՛ Սիրիան: Միևնույն ժամանակ կարևորվեց մշտական գործող օդային կապը: Նախագահը առաջարկեց հեշտացնել կամ վերացնել վիզային ռեժիմները երկու երկրների գործարարների ու զբոսաշրջիկների համար: Համաժողովի ընթացքում ստորագրվեց փոխըմբռնման հուշագիր Հայաստանի առևտրատնտեսական պալատի ու Սիրիայի առևտրային պալատի միջև: Ինչպես տեսնում ենք, Հայաստանի և Սիրիայի նախագահները ոչ միայն խոսում էին տվյալ ոլորտը զարգացնելու մասին, ընդունում էին օրենքներ, այլև անմիջական մասնակցություն էին ունենում ոլորտի զարգացմանը նպաստող գործընթացներին: Ձեռք բերված համաձայնությունները կարող էին դրականորեն անդրադառնալ հայ-սիրիական տնտեսական համագործակցության վրա հատկապես երկարաժամկետ ներդրումային ծրագրերի իրականացման պարագայում, որը կախված չէր սահմանների փակ կամ բաց լինելուց, երկրների հեռավորությունից:

2009 թվականի հոկտեմբերին Երևանի «Գորիս» առևտրի կենտրոնում տեղի ունեցավ սիրիական ապրանքների ցուցահանդես-վաճառք, որը տևեց երեք օր²⁵: Ցուցահանդեսի անցկացումը Հայաստանի առևտրաարդյունաբերական պալատի, Հալեպի առևտրային պալատի և Սիրիայի առևտրատնտեսական պալատների միության համագործակցության արդյունք էր: Ցուցադրվող ապրանքները ներկայացնում էին Դամասկոսի, Հալեպի և Սիրիայի այլ քաղաքների ընկերություններ: Հալեպի առևտրային պալատի նախագահ Հասան Ջեյդոն ցուցահանդեսում տեղեկացրեց, որ վերջին շրջանում Սիրիայում ընդունված օրենքները համապատասխանում են միջազգային չափանիշներին, խրախուսում են ներդրումները՝ ապահովագրելով դրանք: Հայաստանի առևտրաարդյունաբերական պալատի նախագահ Մարտին Սարգսյանն իր հերթին հավելեց, որ սիրիական շատ ընկերություններ և գործարարներ արդեն ցանկանում են Հայաստա-

²⁴ Տե՛ս «Հրապարակ» օրաթերթ, 19.06.2009 թ.:

²⁵ Տե՛ս «Деловой экспресс», 13.10.2009:

նուն բացել իրենց խանութները ու ներկայացուցչությունները, որովհետև սիրիական շատ ապրանքներ, հատկապես թեթևարդյունաբերական, բավական մեծ պահանջարկ ունենին Հայաստանում:

Նախագահ Բաշար Ասադի հրավերով 2010 թվականի մարտի 22-24-ը եռօրյա պաշտոնական այցով Սիրիայի Արաբական Հանրապետություն այցելեց Հայաստանի Հանրապետության նախագահ Սերժ Սարգսյանը²⁶: Երկու երկրների նախագահները հանդիպման ընթացքում անդրադարձան Երևանում ձեռք բերված պայմանավորվածությունների կատարման ընթացքին՝ կարևորելով գործարար շրջանակների շփումների աշխուժացման անհրաժեշտությունը, որը հնարավորություն կտա ընդլայնելու երկու բարեկամ երկրների միջև առևտրատնտեսական գործակցությունը: Հայ-սիրիական տնտեսական կապերի ընդլայնմանը առնչվող հարցեր քննարկվեցին նաև ՀՀ նախագահի և Սիրիայի Արաբական Հանրապետության վարչապետի հանդիպման ժամանակ: Նշվեց նաև հայկական ստվար համայնքի կարևոր դերը, որը հատկապես Սիրիայի տնտեսական մայրաքաղաք Հալեպի գործարար կյանքում տոկոսային առումով նկատելի ավանդ ուներ: Այցելության ընթացքում ստորագրվեցին գյուղատնտեսության, էներգետիկայի և մի քանի այլ ոլորտների վերաբերող փաստաթղթեր: Երկու երկրների ղեկավարները կառավարական մակարդակով շարունակում էին իրենց հետևողական քայլերը՝ ուղղված Հայաստանի ու Սիրիայի առևտրատնտեսական կապերի զարգացմանը: Ստորագրելով համաձայնագրեր, մշակելով օրենքներ, սահմանելով արտոնություններ, ապրանքների փոխադրման համար որոշելով նոր ու առավել հարմարավետ ուղիներ՝ նրանք նպաստում էին այդ ամենին:

Հայաստանի առևտրարդյունաբերական պալատում 2010 թվականի հունիսին տեղի ունեցավ հայելեկտրամեքենա ԲԲԸ հիմքի վրա ստեղծվող հայ-սիրիական համատեղ ձեռնարկության հիմնադրման համաձայնագրի ստորագրման արարողությունը²⁷: Համաձայնագիրը ստորագրել էին Հայելեկտրամաշի գլխավոր տնօրեն Սեյրան Մաթևոսյանը և HYDRA Eng. Co. ընկերության համասեփականատեր ու գլխավոր տնօրեն, մեր հայրենակից Ասատուր Հայրապետյանը: Ձեռնարկությունը արտադրելու էր նոր տեսակի շինանյութ, որը երկար տարիներ արտադրվում էր Սիրիայում և արտահանվում էվրոպական երկրներ: Այն օգտագործվելու էր բնակարանների, ճանապարհների, օդանավակայանների, կամուրջների և այլ կառույցների շինարարության մեջ: Կարևոր էր, որ այս արտադրանքը թողարկվելու էր տեղական հումքից: Հայկական կողմը տրամադրելու էր տարածք և արտադրամասեր, իսկ սիրիական կողմը՝ անհրաժեշտ սարքավորումներ ու տեխնոլոգիաներ: Հայաստանի կառավարությունը, ողջունելով այս նախաձեռնությունը որպես արտադրական նորարարություն, իր կողմից չորս տարով ազատել էր բոլոր տեսակի հարկերից: Նախատեսվում էր, որ սկզբնական շրջանում ապրանքը պետք է իրացվեր տեղական շուկայում, սակայն հետագայում պետք է արտահանվեր հարևան երկրներ ու Ռուսաստանի հարավային շրջաններ: Ինչ խոսք, սա շատ ողջունելի նախաձեռնություն էր:

²⁶ <http://www.president.am/events/visits/arm> 23.01.2012 թ.:

²⁷ Տե՛ս «Деловой экспресс», 30.06.2011:

Սա այն էր, ինչի մասին երկար խոսվում էր բոլոր գործարար համաժողովներում և պաշտոնական հանդիպումներում: Նախաձեռնության մեջ մեծ էր սիրիացի մեր հայրենակիցների դերը, որոնց մասնակցությունը նույնպես մշտապես խրախուսվել է երկու երկրների կողմից: Հայաստանի կառավարությունն էլ, իր հերթին տրամադրելով հարկային արտոնություններ, խրախուսում էր նմանատիպ ծրագրերի ավելացումը և ընդլայնումը:

Ամփոփելով 1991-2011 թթ. հայ-սիրիական առևտրատնտեսական հարաբերությունները, կարելի է արձանագրել, որ այդ ոլորտում սպասված առաջընթացը այդպես էլ տեղի չունեցավ: Չժխտելով տնտեսական հարաբերություններին խոչընդոտող վերը նշված պատճառները, այնուամենայնիվ կցանկանայինք նշել, որ այս ոլորտում սպասելիքների չարդարացման հիմնական պատճառը երկու երկրներում առկա շուկայական պահանջարկին համապատասխան առաջարկների բացակայությունն էր: Մեր տեսակետը հիմնավորելու համար բերենք մի քանի օրինակ: Հայաստանի Հանրապետությունը Արաբական Միացյալ Էմիրությունների հետ դիվանագիտական հարաբերություններ է հաստատել միայն 1998 թ.: Հայաստանը ԱՄԷ-ի հետ չունի ցամաքային ճանապարհներ: Այն, ի տարբերություն Սիրիայի, ավելի հեռու է մեր երկրից, և ապրանքաշրջանառությունը այդ երկրի հետ կատարվում է երրորդ երկրի տարածքով՝ ընդ որում՝ օգտվելով այդ երկրի թե՛ ջրային, թե՛ ցամաքային ուղիներից, որը ազդում է նաև ապրանքափոխադրումների տևողության վրա: Այս ամենով հանդերձ՝ ապրանքաշրջանառությունը երկու երկրների միջև վերջին տարիներին շուրջ 100 միլիոն դոլար²⁸ է, որը մոտ քսան անգամ գերազանցում է հայ-սիրիական առևտրաշրջանառության ծավալը: Չինաստանի և Հայաստանի հեռավորության, տարանցիկ երկրների քանակի, ապրանքների տեղափոխման երկարատևության մասին խոսելը, կարծում ենք, ավելորդ է, բայց այս երկրի հետ նույնպես ապրանքաշրջանառությունը շատ մեծ է Սիրիայի համեմատ: Եվ վերջապես Թուրքիան, որի հետ Հայաստանը ոչ միայն չունի դիվանագիտական հարաբերություններ, այլև գտնվում է, եթե չասենք թշնամական, ապա բավականին լարված հարաբերությունների մեջ, սակայն ապրանքաշրջանառությունը նշված երկրի հետ ևս շատ մեծ է: Փակ սահմանների պատճառով առևտուրը այս երկրի հետ նույնպես տեղի է ունենում տարանցիկ երկրի միջոցով: Կարծում ենք, նշված օրինակները բավարար են հիմնավորելու, որ համապատասխան առաջարկի առկայության պարագայում խոչընդոտները դառնում են հաղթահարելի: Միևնույն ժամանակ կուզենայինք նշել, որ վերջին ժամանակներում վերընթաց ապրող հայ-սիրիական հարաբերություններում տեղի ունեցող շարունակական գործընթացները հետևողականորեն իրականացվում էին թե՛ կառավարական, թե՛ գործարար շրջանակներում և միտված էին հայ-սիրիական տնտեսական համագործակցության մակարդակը բարձրացնելուն: Դրանք հատկապես կարող էին ցանկալի արդյունք ապահովել երկարատև ներդրումային ծրագրերի իրականացման միջոցով՝ համատեղ ձեռնարկություններ հիմնելով, ինչի մասին շեշտում էին նաև երկու երկրների նախագահները իրենց հանդիպումների ընթացքում: Սակայն վրա հասած սի-

²⁸ <http://noravank.am> 09.11.2006 թ.:

րիական ճգնաժամը հոգս ցնդեցրեց բոլոր ծրագրերը, և ձեռք բերված պայմանավորվածությունները մնացին անկատար:

Բանալի բառեր – *հայ-սիրիական, համագործակցություն, առևտրատնտեսական, միջկառավարական, համաձայնագիր, իրավական դաշտ, գործարար համաժողով, տնտեսական կառուցվածք, ապրանքաշրջանառություն, առևտրաարդյունաբերական պալատ*

ԱՐԱ ՕԳԱՆԵՏՅԱՆ – *Армяно-сирийские торгово-экономические отношения в 1991-2011 гг.* – Сирия была одной из первых стран, с которыми Армения установила дипломатические отношения. 30 марта 1992 г. две страны подписали в Ереване ряд соглашений, в том числе о торгово-экономическом сотрудничестве. Позднее заключением многих договоров для этого сотрудничества была создана гибкая правовая база. Межправительственная комиссия провела несколько заседаний в обеих столицах. Состоялись выставки и бизнес-форумы с участием государственных деятелей высокого ранга. Предпринимателям, пытавшимся осуществить бизнес-проекты, предоставлялись льготы. Но несмотря на приложенные усилия, за два минувших десятилетия армяно-сирийские торгово-экономические отношения так и не принесли желаемого результата.

Ключевые слова: *армяно-сирийское торгово-экономическое сотрудничество, межправительственные соглашения, правовое поле, бизнес-форум, экономическая система, товарооборот*

ԱՐԱ ՈՎԿԱՆՆԻՍՅԱՆ – *Armenian-Syrian trade and economic Rrelationships in the period of 1991-2011.* – After proclaiming of independence in 1991 the Republic of Armenia undertook the process of establishing diplomatic relationships. Syria was one of the first countries with which there were established such relationships. There were signed three agreements between the Republic of Armenia and Arab Republic of Syria in Yerevan, on 30 March, 1992. One of them was the agreement on commercial-economic cooperation. There were organized a number of visits during which there were signed various agreements. There was created a significantly flexible legal base for cooperation in the sphere of commercial-economic relationships. There was also created an interstate committee that held several meetings both in Armenia and Syria. There were organized both exhibitions and business forums and a many high-ranking officials from both countries brought their participation in them. There were granted discounts for carrying out business projects. But independent on the efforts spent on the commercial-economic sphere in the period of 1991-2011 the desirable result was not achieved.

Key words – *Armenian-Syrian, cooperation, commercial-economic, relationship, interstate, agreement, legal base, business forum, economic system, commodity turnover, chamber of commerce and industry*